

Finland år 1417: långsamt på väg mot enhet

Ar 1417 pågick inom det svenska riket rättsprocesser angående Ingrids av Skänninge, Brynolfs av Skara och Nicolaus av Linköping helighet. Avsikten med de här rannsakningarna eller kanonisationsprocesserna var att få fram pålitliga uppgifter så att de tre kandidaterna skulle kunna helgonförklaras. Biskopen i Åbo stift, Magnus Olai (Magnus Tavast), var en av de kommissarier som genomförde förhören.

Denna detalj avslöjar mycket om Sveriges – och följaktligen också Finlands – utveckling och tillstånd 1417 i sin helhet. Uppfattningarna om helighet och under, arvegods från den tidiga kristendomen, var här så kraftigt rotade att vissa lokala personer ansågs vara heliga och lekmän påstod sig ha upplevt under. Lekmännen var dessutom villiga och kapabla att skildra dessa under i enlighet med kyrkans lära och den kanoniska rättens regler. Att man inledde förhör visar också att den lokala kyrkliga och världsliga förvaltningen var etablerad, åtminstone i någon mån organiserad och samhället relativt fredligt, annars hade man saknat resurser för ett sådant företag. Den världsliga och kyrkliga eliten i området upplevde att det var viktigt att lokala kandidater och sedvänjor fick påvlig sanktion, i annat fall skulle de aldrig ha satt i gång med så här tidskrävande och arbetsdryga processer. Samtidigt visar processerna att kontakterna med kristenhetens centrum var täta; redan att få tillstånd att inleda de officiella förhören om en lokal helgonkandidats liv, dygder och mirakel för-

utsatte i regel segslitna förhandlingar med högre instanser inom den kyrkliga hierarkin och avsevärda satsningar i pengar och tid.

Det var ytterst sällsynt att man inledde tre processer samtidigt. Framför allt svenska forskare har därför ansett att Sverige under medeltiden var ett av de mest dynamiska och aktiva centrumen för helgondyrkan. Kanonisationsprocesserna vittnar framför allt om entusiasm och nätverksskapande inom den lokala kyrkliga förvaltningen. Den juridiska processen och det administrativa beslutet var inte det viktigaste tecknet på lekmäns religiösa delaktighet och engagemang.

På 1400-talet satsade man på att utveckla såväl kyrkan som organisation som det praktiska fromhetslivet. Särskilt ivriga var biskoparna i Åbo, Magnus Olai (Magnus Olofsson Tavast, biskop 1412–1450) samt hans efterträdare Olaus Magni (Olof Magnusson, biskop 1450–1460), men trots deras ansträngningar blev ingen av de i början nämnda tre kandidaterna någonsin helgonförklarad. År 1417 hade biskop Magnus innehaft ämbetet i endast fem år, och reformarbetet befann sig i en inledande fas. Tänk om en, eller rentav alla tre, av de lokala helgonkandidaterna skulle ha fått påvlig sanktion för sin kult – skulle det ha inneburit ytterligare impulser att utveckla fromhetslivet och helgonkulten? Frågorna om helgonkulternas öde är inte oviktiga: forskare har kunnat visa att aktiva lokala helgonkulturer, relikier och helgongravar utgjorde en faktor som inom den övriga kristenheten bidrog till ett framgångsrikt motstånd mot reformationsplaner. Den senaste forskningen visar att reformationen inte heller i Finland skedde så snabbt och smärtfritt som man tidigare trott.¹ Måhända skulle aktivare lokala helgonkulturer ha gjort det möjligt för invånarna i det svenska riket att under det följande seklet ännu kraftigare motsätta sig Gustav Vasas reformationssträvanden eller gynnat framgången för en kyrka av ”mellanmodell” i enlighet med kung Johan III:s Röda bok. I så fall skulle Sverige och Finland inte vid nya tidens början ha blivit lutherdomens kärnområden och vår moderna finländska identitet skulle inte basera sig på lutherdomen. År 1417 var den andliga och världsliga makten knutna till varandra på många olika sätt: de både stödde och tävlade med varandra.

EN SAKRAL MAKT SOM SKAPADE ENHET

Kyrkan och den andliga makten utgjorde en kraft som förenade landet och höll det samman, eftersom hela det dåvarande Finland var ett enda stift, det vill säga en gemensamt administrerad helhet. Biskoparna i Åbo, särskilt 1400-talets "storbiskopar" Magnus Olai och Olaus Magni, var personer som vid sidan av de världsliga makthavarna hade stort inflytande på utvecklingen inom det finska området. Hela den västra kristenheten var administrativt underställd påven; den katolska kyrkan var indelad i kyrkoprovins, vilka i sin tur indelades i stift och stiftet i församlingar. Åbo stift tillhörde Uppsala kyrkoprovins och var underställt ärkebiskopen i Uppsala. Stiftet leddes av biskopen och domkapitlet och dess ekonomi baserade sig på tiondebeskattning. Under senmedeltiden fanns det 120 församlingar i Åbo stift, och med kristenhetens måttstock mätt var stiftet i detta avseende medelstort. Exceptionellt var dock dess vidsträckta geografiska omfång och den glesa bosättningen.²

År 1417 höll de kyrkliga reformerna bara på att inledas, men de var redan planerade. Under sin ämbetsperiod utvecklade biskop Magnus till exempel gudstjänstlivet i stiftet och framför allt i Åbo domkyrka; domkyrkan förnyades, nya altaren inrättades och relikier anskaffades, Henrikskulten utvecklades och man började bygga stenkyrkor.³

Magnus Olai var den medeltida biskop som innehade ämbetet allra längst, och han har karakteriserats som en av de mest betydande personerna i det medeltida Finland. Under sin biskopsperiod hade han ett stort inflytande på såväl utvecklingen i sitt eget stift som den svenska rikspolitiken. Han hade studerat vid universitetet i Prag, och efter att han fått sin examen knöts han till det kungliga kansliet, där han troligen var skrivare. Under den här tiden blev han nära bekant med kung Erik av Pommern, vilket ökade hans politiska inflytande som biskop.

Magnus drog sig tillbaka från biskopsämbetet 1450. Det övertogs av hans fosterson Olaus Magni, en ytterst lärd man som studerat i Paris. Också Olaus var en betydande kyrkoförnyare; han

fortsatte det omfattande projektet med att uppföra stenkyrkor som biskop Magnus hade påbörjat. Under hans tid fortsatte man även byggnadsarbetena på domkyrkan. Trots att Olaus Magni var högt utbildad var han tydligen inte lika aktad eller inflytelserik som sin fosterfar och företrädare. På 1400-talet institutionaliserades biskopsämbetet i Åbo: till uppdraget hörde vissa rättigheter och skyldigheter oberoende av tjänsteinnehavaren. Men biskopens personlighet samt personliga förbindelser och nätverk förblev viktiga påverkningsskanaler, alla biskopar i Åbo blev inte lika betydande på riksnivå som Magnus Olai.

Biskopen i Åbo stift var en mäktig man i det svenska riket. Han hade säte i riksrådet, och i egenskap av kyrkligt överhuvud hade han också avsevärd ekonomisk makt. Antagligen var biskopen i Åbo under sin ämbets tid den mest förmögna personen i Finland; han innehade även Kustö biskopsborg och var därmed jämbördig med en hövitsman.⁴ Det finns också övertygande bevis för biskop Magnus politiska aktivitet. Vid mitten av 1430-talet bidrog han till exempel till att utverka skattelättnader för Finland. Dessa sänkte skattenivån ända till nya tidens början. År 1450 verkade han, som sitt sista uppdrag innan han drog sig tillbaka, för att skapa fred inom unionen mellan Sverige och Danmark, det vill säga mellan anhängare till Karl Knutsson och till Kristian av Oldenburg. Naturligtvis bar han även ansvaret för utvecklandet av det andliga livet samt kyrkans förvaltning och organisering.⁵ Utnämningen av honom till en av de kommissarier som genomförde kanoniseringsprocesserna i Sverige vittnar om den uppskattning kärnan inom den kyrkliga hierarkin, nämligen det kyrkliga konciliet och den påvliga kurian, visade såväl personen som ämbetet.

År 1417 utgjorde Österland, det vill säga den del av det svenska riket som låg öster om Bottniska viken, kristenhetens periferi men området var ändå med många band knutet till Östersjökretsen och till hela kristenheten ända upp till den kyrkliga administrationens högsta instans. Finlands historia är tydligt kopplad till områdets kristnande: de första skriftliga källorna uppkom på kyrkligt initiativ och organiseringen av områdets världsliga förvaltning gick hand i hand med den kyrkliga organiseringen.

Enligt en äldre tolkning var motivet bakom de svenska korstågen till Finland framför allt religiöst, och genom dem infördes kristendomen i Finland. Numera uppfattas korstågen inte längre som ett omvändelsearbete eftersom man till exempel utifrån arkeologiska utgrävningar vet att kristna influenser redan långt tidigare hade nått Finland. De uppfattas i stället som ett inslag i det svenska rikets etablering med de krav på skatter som etableringen innebar. Korstågen har dock ända från början haft en betydande position inom den finländska historieskrivningen: de har ansetts ansluta Finland till den västerländska kulturkretsen, vilket har upplevts som viktigt. Sålunda kallas till exempel inte de krigståg som Novgorod företog i Tavastland på 1200- och 1300-talen för krigståg inom forskningen, trots att de var av en likartad skattemässig och kyrklig natur.⁶ Mindre uppmärksamhet har också fästs vid att placera in de svenska krigstågen i en vidare Östersjökontext, där olika folk och maktcentrum reagerade på olika militära och politiska influenser och ekonomiska intressen.

Åbo stifts kopplingar till den påvliga kurian åskådliggörs till exempel av att både Magnus Olai och hans efterträdare Olaus Magni mottog sin biskopsvigning direkt från påven i Rom. Någon vigningsresa till kristenhetens centrum hade inte varit nödvändig, eftersom ärkebiskopen i Uppsala normalt invigde biskoparna i Åbo i deras kall. I Olaus Magnis fall var situationen emellertid exceptionell, eftersom hans företrädare Magnus fortfarande levde men drog sig tillbaka från uppdraget med hänvisning till sin höga ålder. Magnus använde också sin egen ämbetsutnämningsresa till kristenhetens centrum för att stärka sin egen tro och vallfärdade samtidigt till det heliga landet 1420. Resan främjade kanske hans själs salighet, men han hade även stiftets utveckling i åtanke under resan eftersom han passade på att utöka Åbo domkyrkas relikksamling genom att köpa in relikier. Antagligen medförde Magnus Olai från den här resan exempelvis stenarna från Getsemane, det vill säga de stenar som Jesus utgöt svettddroppar på och som än i dag tillhör Åbo domkyrkas relikksamling.⁷ De små stenflisorna var betydligt mer värdefulla än sin fysiska vikt och mäktigare än sitt anspråkslösa yttre: de utgjorde ett värdefullt tillskott till domkyr-

kans samlingar, ökade kyrkorummets helgd samt bekräftade och förstärkte Finlands tillhörighet till kristenheten. Dessa föremål hade ju kommit i direkt beröring med den kristna trons kärna, förlösarens återlösungsverk.

Helgonkulterna och de praktiker som de var förknippade med var ett av de mest typiska dragen inom den medeltida kulturen i hela Europa. De spelade en viktig roll också i Finland och gav upphov till skillnader mellan kulturen 1417 och de epoker som följde på reformationen. De bidrog till att stärka Åbobiskoparnas ställning eftersom dessa ju var efterträdare i ämbetet till den helige Henrik. Att Magnus utsågs till kommissarie i kanoniseringsprocessen bidrog också till att underbygga hans personliga auktoritet.

Biskop Magnus förstod också att utnyttja helgonkulterna för att stärka kyrkans makt och skapa identitet. Han lät på egen bekostnad tillverka en utsirad sarkofag i Nousis kyrka till biskop Henrik som Finlands skyddshelgon och ett relikskrin i silver för Henriks relikier i domkyrkan.⁸ De dyrbara föremålen, såsom relikskrin dekorerade med ädelmetaller och ädelstenar eller votivgåvor i silver, var typiska inom den övriga kristenheten: de återspeglade såväl kyrkans som donatorns makt och rikedom men också den vördnad och respekt som visades andliga ting, såsom ett helgons jordiska kvarlevor. I Finland var det främst eliten som kunde manifesteras makt och status på detta sätt.

Biskop Magnus instiftade altaren för olika helgon i domkyrkan och framhävde Henriks ställning som Finlands skyddshelgon. Första hälften av 1400-talet anses även vara Henrikskultens blomstringsperiod, delvis just som ett resultat av Magnus arbete. Genom att betona Henriks ställning utförde Magnus samtidigt ett medvetet stiftsbyggande arbete eftersom den förste Åbobiskopens status som helig och kulten kring honom ökade den ära som kom stiftet till del och gav området en gemensam identitet.⁹

Men Henrik var inte det enda helgonet som i tid och rum låg nära i Norden. Påven hade kanoniserat, det vill säga officiellt helgonförklarat, Birgitta från Sverige 1391. I slutet av seklet därpå saligförklarades Birgittas samtida medarbetare, biskop Hemming. Han hade utfört ett omfattande utvecklingsarbete i Åbo stift på

Biskop Magnus utvecklade Henrikskulten och beställde till exempel en rikligt utsmyckad sarkofag till Nousis. På sarkofagen avbildas delar av Henriks liv och under – och på locket donatorn biskop Magnus själv.

Ilmari Salomies, *Suomen kirkon historia I. Suomen kirkko keskiaikana* (1944).

1300-talet, bland annat effektiviserat stiftsförvaltningen, höjt prästerskapets lärdom, stärkt biskopens ställning och utvidgat Åbo domkyrka. Vid sidan av reformarbetet var det framför allt hans koppling till Birgitta som låg bakom beatifikationsprocessen.

Initiativet till saligförklarandet kom från lokalt håll. Kanske ämbetsinnehavarna i Åbo stift ansåg att tiden var mogen för ett eget helgon eftersom man bara litet tidigare, 1474–1477, hade utfört en officiell kanoniseringsprocess angående Birgittas dotter, Katarinas, helighet. Den fest som hölls 1489 när Katarinas relikier flyttades, det vill säga relikernas translation, åstadkom också entusiasm bland lekmännen: på plats i Vadstena fanns de högst uppsatta personerna inom såväl den världsliga som den kyrkliga hierarkin och dessutom en mängd troende. Man hade satsat mycket på festligheterna, också ekonomiskt i form av bilder och relikvarier. Man gick in för att åstadkomma en motsvarande upplevelse vid Hemmings translationsfest i Åbo 1514 med hjälp av musik, rökelse, ljus, blommor och fåglar.¹⁰ Man kan undra om inte biskop Magnus själv stod i tur som följande nordiska helgonkandidat, biskopar var ju typiska helgon för norra Europa. Uttryckt med de ord som Paulus Juusteen på 1500-talet använde i sin biskopskrönika: ”Efter salige biskop Henrik påträffades inte i Åbo kyrka efter den salige Hemming och honom (Magnus) dessa tvås like, vilka åstadkom så lovvärda gärningar.”¹¹

Helgonkulterna handlade inte bara om andlighet, utan de användes redan tidigt som medel för politisk propaganda och retorik. Med hjälp av helgonen och de religiösa praktikerna manifesterades patriotisk stolthet, politiska allianser och dynastisk kontinuitet över hela Europa. De världsliga härskarna använde sig av helgonkulterna för att främja sina egna maktsträvanden. Också i Norden var den världsliga och den kyrkliga makten tätt sammanflätade, men förhållandet var komplicerat. Till exempel Birgitta kritiserade på sin tid kraftigt kung Magnus Eriksson (kung 1319–1364). En av de helgonkandidater från 1417 som nämndes i inledningen, Nicolaus av Linköping, grälade under sin livstid på motsvarande sätt med kungen, den tyskfödde Albrekt av Mecklenburg (1364–1389). Även i Vadstena kloster tog främst

munkarna i början av seklet ivrigt ställning till politik i sina predikningar. Den politiska dimensionen syns även till exempel i klosterkrönikans ställningstaganden till politiska händelser och kungabyten. Klostret i Nådendal, grundlagt 1440, som tillhörde birgittinerorden och var dotterkloster till Vadstena, påtog sig uppenbarligen inte en lika synlig politisk roll.¹²

Men varken Hemming eller Birgittas dotter Katarina blev någonsin kanoniserade eftersom reformationen satte punkt för dessa strävanden. Några uppgifter om att biskop Magnus skulle ha betraktats som helgon under sin livstid eller kort efter sin död har inte bevarats. En helgonkult kring honom skulle troligen ha stärkt helgonkulterna och generellt berikat troslivet. Om en nästan samtida storman från det egna området hade upphöjts till helgon skulle det dessutom ha förstärkt stiftets roll som skapare av en lokal identitet.

I vilket fall som helst var 1400-talet en period när man aktivt utvecklade det andliga livet och helgonkulterna, samtidigt som praktikerna inom helgonkulterna gjorde att Åbo stift blev en klarare organiserad helhet. Utvecklingen på 1400-talet hade kunnat ta en helt annan vändning, de kristna elementen hade kunnat förbli kulturellt svagare och den kyrkliga förvaltningen mindre koherent. Det är uppenbart att det existerade en mångfald olika alternativ eftersom reformerna och omorganiseringen var resultatet av några energiska personers arbete. Biskop Magnus förunnades ett långt liv och utövade sitt ämbete länge. På medeltiden var detta inte alls någon självklarhet. Om han hade gått en alltför tidig död till mötes och en mindre beslutsam man utnämnts till ämbetet skulle förnyelsen av kyrkolivet ha kunnat avstanna halvvägs. Å andra sidan var Magnus också kandidat till att bli ärkebiskop 1421, men kung Erik av Pommern utnämnde en annan av sina favoriter till tjänsten. Om valet hade fallit på Magnus Olai är det möjligt att reformerna inom den kyrkliga förvaltningen och kulten skulle ha förblivit få inom Åbo stift. Ärkebiskopen var tvungen att beakta hela kyrkoprovinsens behov och att balansera mellan att behaga eller att förarga regenten: en eftergiven politik hade inte drivit kyrkans intressen och kunde ha vållat interna konflikter inom

det andliga ståndet. Å andra sidan skulle en öppen oppositionsställning otvivelaktigt ha äventyrat de goda förbindelserna och därmed det politiska inflytandet, något som tjänstetvisterna på den svenska sidan under Erik av Pommerns tid visar.¹³

De finska biskoparna agerade relativt självständigt i både kyrkliga och världsliga frågor, trots att de var tvungna att balansera mellan den världsliga och den andliga makten. Frågan om hur man skulle lösa den stora schismen som splittrat den katolska kyrkan var central inom utrikesrelationerna. Under den stora schismen hade Sverige stött påven i Rom. År 1417 valdes Martin V till överhuvud för hela den katolska kristenheten, och valet satte punkt för den 50 år långa period då kristenheten haft två eller rent av tre påvar samtidigt. Som ett resultat av ansträngningarna under konciliet i Konstanz (1414–1418) lyckades man avsluta den stora schismen. I avvecklandet av konflikten understödde den svenska kyrkan och biskop Magnus kraftigt den konciliaristiska rörelsen. Man kan kanske uppfatta den framgångsrika politik som möjliggjorde att tre parallella kanonisationsprocesser med det kyrkliga konciliets tillstånd kunde inledas samtidigt 1417 som ett resultat av detta arbete.

Magnus var en orubblig anhängare av kyrkans autonomi: han ville behålla kontrollen över utnämningarna till ämbeten inom stiftet och lyckades uppenbarligen väl med detta. Som ett exempel på hur viktiga tjänsteutnämningarna var och hur stiftets autonomi framhölls kan nämnas återtagandet av Padis klosters patronatsrätt, en process som inleddes 1417. Det estniska cisterciensklostret hade innehaft landområden och andra rättigheter i Nyland som det slutgiltigt avstod från 1428. Konkurrenten om ekonomiska fördelar och auktoritet mellan stiftets prästerskap och ordnar var inte alls något exceptionellt jämfört med det övriga Europa. I finländsk historieskrivning har man dock tolkat denna händelse i rätt nationalistisk anda: "Man avvärjde att en främmande kyrklig makt trängde in i vårt land." Det är möjligt att Magnus Olai hade stiftets enhet i åtanke när han skärskådade Padis patronats- och besittningsrätt, men det handlade även om administrativa lösningar rörande till exempel kronans kolonisa-

tionspolitik och ekonomiska intressen: vem hade rätt att dra fördel av områdets avkastning och att uppbära skatter där? Invånarna i området hade redan några år tidigare råkat i handgemäng med klostrets lekmannabröder om laxfisket, och ärendet behandlades vid tinget vårvintern 1417.¹⁴

Inom finländsk historieskrivning har man kanske rent av överbetonat biskoparnas autonomi och framför allt deras roll när det gällde att driva och utforma "Finlands" intressen. I synnerhet de mäktiga biskoparna på 1400-talet har uttryckligen uppfattats som finnar, som inflytelsrika aktörer avskilda från "moderlandet" och upphovsmän till att Finland fick en särställning, eller rentav som förkämpar för självständighet. Det är främst Magnus ställning och inflytande som har betonats, han har nära nog getts rollen som tillförordnad härskare över västra Finland.¹⁵ Den tidiga historiografins drivfjäder torde ha varit viljan att finna statens rötter i det förflutna och hitta märkesmän bakom den finländska utvecklingen redan under den tid när Finland ännu var en del av Sverige – och här erbjöd biskoparna med sin relativt autonoma ställning de bästa möjligheterna. Bilden har fortlevt inom senare forskning, vilket resulterat i att biskoparnas kopplingar inte bara till de världsliga härskarna utan också till ärkebiskopen i Uppsala och den påvliga kurian tonats ned.¹⁶

EN FRAGMENTERAD VÄRLDSLIG MAKT

I början av 1400-talet utgjorde Finland inte någon administrativt koherent helhet eftersom det fanns ett flertal politiska aktörer och institutioner. Den världsliga förvaltningen inom det svenska riket hade organiserats och utvecklats i en mer rationell riktning redan på 1300-talet, men den stora politiska förändringen var Kalmarunionen som 1397 förenade Danmark, Norge och Sverige till ett kungadöme. Unionens sammanhållande kraft var drottning Margareta I, som avled 1412. Redan under Margaretas efterträdare, Erik av Pommern, började unionen knaka i fogarna trots att den officiellt bestod ända till 1523. Eriks regeringstid har uppfattats på olika sätt inom de nordiska forskningstraditionerna,

eftersom hans handlingar fick olikartade konsekvenser för olika delar av unionen. För Finlands del uppfattas tiden fram till hans avsättning i allmänhet som en relativt fredlig period av administrativ utveckling.

Den statliga förvaltningen var organiserad i slottslän, och de ekonomiskt och politiskt mest betydande länen var Åbo och Viborg. Slotten kontrollerade kronans resurser på lokal nivå. Hövitsmännen var befälhavare på slotten och slottslänen indelades ytterligare i fögderier och dessa i administrativa socknar. De administrativa arrangemangen i Åbo och i Viborg skilde sig från varandra. Åbo slott var i regel direkt underställt centralförvaltningen medan Viborgs slott oftast var förlänat. Det var av avgörande administrativ, ekonomisk och politisk betydelse att kontrollera slotten eftersom kontrollen över rikets resurser uttryckligen baserade sig på kontroll över slotten. Både Margareta och Erik fokuserade på att bibehålla slotten som direkt underställda centralförvaltningen i stället för att förläna dem. De strävade också efter att fogdarna skulle sitta länge.¹⁷

Man kan hävda att Erik satsade på administrativ stabilitet, framför allt i fråga om besittningen av slotten. I Österland var hans regeringstid en fredlig period under vilken förvaltningen – rättsvård, beskattning, indelning i administrativa socknar – utvecklades och förnyades. Bland annat inrättades fögderierna som permanenta administrativa helheter underställda slotten. På lokal nivå förtydligades beskattnings- och förvaltningsgränserna genom att det under fögderierna inrättades administrativa socknar.

I början av 1400-talet var makten ännu inte totalt institutionaliserad, utan regentens person spelade en stor roll för om företagen som gällde statsbildning och statsherravälde rönt framgång. Många forskare menar att det var överdriven äregirighet som fällde Eriks ambition att skapa en enhetlig stormakt runt Östersjön. År 1416 hade Erik inlett krig mot hertigarna av Holstein. En tillfällig fred ingicks redan följande år, men oroligheterna vid unionens södra gräns fortgick och ledde till att skattebördan växte. Det segslitna och påfrestande kriget i kombination med

Eriks politik, särskilt när det gällde att gynna betrodda män som inte tillhörde det inhemska frälset, väckte motstånd i Sverige. Konflikterna mellan riksrådet och kungen, vilka utkristalliserade sig till exempel i rätten att förläna slott och gynnandet av danskar vid förläningar, var en bidragande orsak till att Erik av Pommern avsattes 1435. Situationen i sig var inte alls ny, likartade anklagelser hade framförts redan på 1300-talet och även då torde drivandet av det svenska frälsets intressen åtminstone delvis ha legat i bakgrunden. På den svenska sidan hade relationerna till regenten försämrats redan tidigare eftersom Erik planerade att omvandla unionen till ett arvkungadöme för sin ätt. I början av 1400-talet rådde fortfarande valkungadöme i Sverige, även om det var möjligt att en kung efterträddes av sin son eller någon annan släkting. Aristokratin på den svenska sidan kunde inte acceptera Eriks planer och situationen urartade i uppror (Engelbrektsupproret). Slutligen avsattes Erik.¹⁸

I sina ansträngningar bistods Erik av sin viljestarka och diplomatiskt begåvade maka, drottning Filippa. Drottningen avled redan 1430 men hennes eftermäle är mycket positivt. Vissa forskare hävdar rentav att hennes förtidiga död innebar att den balanserande kraften inom Eriks politik försvann, vilket sedermera ledde till att han avsattes.¹⁹ Det finns dock skäl att minnas att unionens interna svårigheter hade börjat redan tjugo år tidigare, trots att de tillspetsades på 1430-talet. Å andra sidan bör man inte underskatta Filippas, eller andra drottningars, inflytande eftersom den världsliga makten på 1400-talet i det svenska riket – eller i resten av Europa – inte var fullt institutionaliserad, baserad enbart på ställning. Elitsläkter hade avsevärda påverkningsmöjligheter och deras maktstrategier grundade sig inte enbart på ämbeten eller officiell status utan också på släktnätverk, äktenskap och egendom. Såväl de världsliga som de andliga makthavarna utnyttjade släktnätverk, trots att kyrkans män inte kunde ha några legitima avkomlingar. Släktnätverkens makt var dock inte ett drag som präglade enbart år 1417 utan rådande verklighet i det förmoderna samhället.

Vid sidan av kungar – och drottningar – inverkade riksråden, särskilt efter Erik av Pommerns regeringstid, på det politiska läget

inom unionen. I egenskap av rådsmedlemmar kunde marskar (militärbefälhavare), drotsar (innehavare av kungens dömande makt), elitsläkter (eventuellt involverade i privata krig), innehavare av slott och förläningar samt den kyrkliga eliten utöva inflytande. Bland annat hade alla biskopar vid den här tiden säte i riksrådet. Lekmannaledamöterna i riksrådet kunde vara tolv, men år 1435 utökades deras andel. Riksrådets sammansättning och ämbetsperiodernas längd varierade, precis som de enskilda ledamöternas auktoritet och inflytande. Biskop Magnus har uppfattats som den bärande kraften i riksrådet år 1417.²⁰

Trots splittringen av den världsliga makten var 1417 ett relativt fredligt år i riket. På detta tyder till exempel de fåtaliga noteringarna i Vadstenas klosterkrönika. Bland anteckningarna finns ett omnämnande av Thor Bondes död. Han hade varit en man med riddarvärdighet, innehavare av Viborgs slottslän. Bakom noteringen kan ligga Thor Bondes nära förbindelser till klostret i Vadstena, något som också det faktum att Vadstena valdes till hans gravplats antyder. Å andra sidan var klosterbröderna intresserade av rikspolitiken och kommenterade den aktivt i sina texter, såsom i klosterkrönikan och i predikningar. Förläningen av Viborgs slott var en viktig fråga även på riksnivå på grund av områdets militära betydelse samt länsinnehavarens ekonomiska och politiska autonomi. Hur viktigt Viborgs slott egentligen var framkom alltid när det var oroligt vid östgränsen. Det spelade också en stor roll i unionens interna konflikter på 1400-talet.

Thor Bondes efterträdare som hövitsman på Viborgs slott var Krister Niklisson (Vasa), som några decennier senare råkade i bittra gräl med Thor Bondes sonson, Karl Knutsson (Bonde). Karl Knutsson blev senare länsinnehavare till Viborgs slottslän – och periodvis till stora delar av resten av Österland – och därefter blev han riksföreståndare och tre gånger Sveriges kung. Förutom för försvaret av östgränsen hade Viborgs slottslän en avsevärd betydelse för hela rikets maktpolitik eftersom länsinnehavaren besatt en beaktansvärd makt och bedrev en relativt självständig östpolitik. Viborgs slott utgjorde en regional maktfaktor och dess innehavare åtnjöt en särskild status.²¹ Det var alltså betydelsefulla

händelser även på riksnivå om länsinnehavaren avled och förläningen övergick till någon annan.

1400-talet präglades av interna fientligheter inom unionen, skiftande regenter och uppror. Det mest kända upproret i det svenska riket på 1400-talet torde vara Engelbrektsupproret mot Erik av Pommern på 1430-talet. Orsaken till upproret påstods vara skärpta skatter och utländska slottsfogdars verksamhet. Den svenska riksdelen utgjorde huvudkrigsskådeplats, men man vet att det i slutet av 1430-talet förekom bondeoroligheter också i Karelén och Satakunta. De enskilda aktörernas roll i dessa uppror, precis som deras motiv, förblir höljda i dunkel. Men även spridda iakttagelser om uppror avslöjar att det i Finland rådde missnöje med regimen, eventuellt med frälsets förändrade ställning och beskattningen, och att de missnöjda, det vill säga bönderna, kunde organisera sig. Det fanns så starka gemensamma intressen och organisationsförmågan var så god att deltagarna fattade gemensamma beslut och även verkställde dem.²² På den svenska sidan, och eventuellt även på den finska, såddes de första fröna till oroligheterna just 1416–1417 när kriget mot grevarna av Holstein inleddes.

Också när det gäller hur böndernas ställning utvecklades var 1400-talet viktigt, och delvis sammanhängde detta med den militärtekniska utvecklingen. Böndernas roll som fotsoldater blev allt viktigare inom krigföringen, och de traditionella riddararméerna förlorade sin betydelse över hela Europa. Det är möjligt att denna förändrade roll också i Finland sporrade böndernas krav ytterligare under oroligheterna, men främst inverkade det på den allmänna atmosfären och på hur bönderna värderades som bundsförvanter – det krävdes numera en bondearmé för att vinna ett krig. Den militära styrkan inverkade positivt även på böndernas sociala status och möjligheter till politiskt inflytande.²³ Böndernas ställning förändrades alltså på det politiska fältet, och på ett motsvarande sätt har bilden av dem förändrats också inom forskningen. Bönderna uppfattas numera nämligen som politiska aktörer även under medeltiden. Det är också viktigt att notera att bönderna 1417 inte utgjorde någon enhetlig grupp i samhället

utan att de i fråga om förmögenhet och påverkningsmöjligheter var en relativt heterogen skara, som långt ifrån alltid agerade som ett kollektiv.²⁴

EN HOPPINGIVANDE UNION

År 1417 föreföll framtiden hoppingivande: Finland, som i dokumenten från den här tiden kallas Österland, utgjorde en del av Sverige och därmed av den samnordiska unionen. Unionens uppkomst hade varit konfliktfylld, men de inledande svårigheterna var redan övervunna 1417 och unionen vid gott stånd. Denna styrkeallians vid Östersjön saknade motstycke i det samtida Europa. Unionens kung var den unge och uppenbart ambitiöse Erik av Pommern. I hans sinne hägrade tanken på herravälde över Östersjön: en enad, nordisk stormakt med en centraliserad förvaltning i Köpenhamn. Finland var alltså en del av en stormakt. I den här delen av riket rådde fred och även vid östgränsen var det relativt lugnt eftersom Novgorod beredde sig för det hot som tornade upp sig i öster, i Moskva. Det andliga livet blomstrade under Magnus Olais ledning och de administrativa reformer som inleddes vid seklets början fortskred. Det finländska området utvecklades och många forskare anser rent av att det blomstrade.

Antagligen upplevde invånarna i Finland att det som på ett avgörande sätt talade för unionen var det stöd den utgjorde inför hotet österifrån. Om den samnordiska unionen hade bestått skulle de följande seklernas maktpolitik inom Östersjöområdet ha sett helt annorlunda ut. Vad skulle det ha inneburit för Finlands del? Som denna alternativa utvecklings motpoler kan man tänka sig Finland som en fjärde unionsstat eller som ett totalt integrerat landskap i riket utan någon separat egen identitet.

Finlands ställning inom unionsriket har gett upphov till divergerande tolkningar inom forskarkåren. Den tidiga historieskrivningen gjorde faktiskt gällande att Finland var så pass egenartat och lösryckt från den övriga unionen att man uppfattade 1400-talet som ett slags självständighetsperiod. I praktiken styrdes landet av män som unionskungen utnämnt och som var direkt

underställda honom, och därför minskade det finska områdets bindningar till Sverige och till den svenska aristokratin. Jalmari Jaakkola uppfattade uttryckligen unionstidens utveckling som (det enade) Finlands kamp mot utländska makter och ansåg att det "sedan det utkristalliserats som en enhet intog sin naturliga plats i den nya, regentcentrerade nordiska unionen som ett geografiskt och nationellt avgränsat fjärde land".²⁵

Andra forskare har velat bromsa de allra mest nationalistiskt sinnade tolkningarna och finner inga bindande bevis för att Finland anslöts till unionsmonarkin som ett fjärde unionsland. Många uppfattar ändå Finland som ett separat förvaltningsområde direkt avhängigt av regenten. Inrättandet av landsrätten i Åbo 1407 och stadfästandet av den 1414 skapade eventuellt någon form av organisatorisk bas för en enhetlig finsk förvaltning.²⁶ Seppo Suvanto anser att landsrätten utgjorde ett gemensamt organ för de inhemska stånden och institutionerna och att landsrätten kunde ha fått stor betydelse för historien om inte dess verksamhet blivit så kortvarig.²⁷ Jouko Vahtola i sin tur uppfattar landsrättens sessioner som omfattande autonoma förhandlingar som bidrog till att förena folket och landet över slottsläns- och landskapsgränserna.²⁸

Landsrätten, som behandlade såväl administrativa och juridiska som politiska ärenden, hade kunnat utvecklas till det miniatyrriksråd eller den representativa ståndsförsamling som Jaakkola såg i sin vision. Så gick det emellertid inte, det nya organet etablerade sig inte och dess verksamhet blev kortvarig. Det finns inga uppgifter om dess verksamhet under åren 1417–1433.²⁹ Uppenbarligen insåg man inte vilken möjlighet till "att ena Finland" som landsrätten erbjöd eller så upplevde man inte detta som viktigt. Eliten utgjorde bara ett tunt skikt i Finland och hade starka band till Sverige och det övriga Östersjöområdet. Antagligen uppfattade man sig först och främst som svenskar, och det fanns inget behov av eller ens någon vilja till att upprätta ett separat Finland som administrativ helhet eller patriotisk gemenskap. En mer bestående administrativ och juridisk lösning än landsrätten blev den indelning i härad och lagsagor som Erik av Pommern också införde. I motsats till landsrätten fortlevde dessa administrativa

organ länge, om än med förändrade befogenheter och uppgifter: häraden avskaffades i Finland 2007.

Som en motvikt till ett enat Finland eller statusen som stat skyttade vid möjligheternas horisont också en ökande tudelning av landet. Inom sin del av riket var innehavaren av Viborgs slottslän relativt självständig i politiskt, ekonomiskt och militärt hänseende. Han innehade även den högsta domsrätten inom sitt slottslän. Redan på 1300-talet planerades ju ett separat stift i Viborg.³⁰ I så fall skulle också kyrkans roll som förenande faktor ha minskat. Seppo Suvanto menar att Viborgs särställning fördröjde landets konsolidering och framhåller att den här processen bäst skulle ha kunnat tryggas om det övriga landets resurser hade reserverats för de behov som fanns inom Viborgs län och för försvar av slottslänet. Å andra sidan hävdar till exempel Jukka Korpela att man inom finländsk historieskrivning rent av har mystifierat den roll som Viborgs slottslän och dess hövitsman spelade.³¹ Man kan fråga sig om skribenternas egen upplevelse och erfarenhet av ett samtida hot från öster och vikten av att försvara östgränsen har färgat deras tolkningar angående medeltiden. Under medeltiden var hela landet sällan förlänat till en och samma person. Tvärtom var det så att centralförvaltningen i själva verket strävade efter att försäkra sig om att det inte skulle ske. Därför måste till exempel Karl Knutsson med sina ambitioner att bli svensk kung välja antingen sina förlänningar i Åbo eller i Viborg när Kristoffer blev kung.

När Erik avsattes på 1430-talet förbyttes den centraliserade unionsmonarkin i ett riksrådsvälde och den högsta makten och förvaltningen decentraliserades. Den relativa stabilitet som rått vid seklets början tog slut på grund av interna konflikter inom unionen, och de följande åren präglades av inbördes konfrontationer, främst av en kamp om makten mellan kungen och den övriga eliten. Att Karl Knutsson under de följande decennierna tre gånger var Sveriges kung är ett av flera tecken på att de politiska förhållandena var instabila. De gånger han inte var kung utgjorde ofta Viborgs slottslän, och periodvis stora delar av övriga Finland, hans direkta personliga förläning. Han använde Viborg som sin

stödjepunkt, dit återvände han då han mött motgångar på riks- politisk nivå. Viborg erbjöd också chanser att upprätta olika utrikesförbindelser. För Karl Knutssons del handlade detta dock inte om något uttryck för finländsk patriotism utan om att främja sin egen karriär och släktens intressen i maktpolitikens virvlar. Till stöd för sin propaganda lät Karl vid mitten av 1400-talet författa en krönika där han skildrar sig själv som en stor fosterlandsvän. Men det var uttryckligen fråga om svensk patriotism, och avsikten var att stödja hans anspråk på den svenska kronan.³² Karl insåg däremot inte hur han effektivt kunde ha knutit helgonkulterna till sin propaganda och till maktkampen; först mot slutet av seklet lät riksföreståndaren Sten Sture avbilda sig som Sankt Göran i färd med att döda draken, det vill säga Danmark.³³ Finlands öde var emellertid kopplat till hur väl Karl Knutsson lyckades manövrera i politiken eftersom landet utgjorde hans stödområde. Uppenbarligen lyckades han mobilisera landets resurser i sin kamp om makten och göra Finland till bas för sin personliga maktställning.

År 1417 var läget i Finland alltså relativt stabilt och regenten höll landets styre i ett stadigt grepp. Situationen förändrades under de följande decennierna. En månghövdad aktörsgrupp försvagade den politiska stabiliteten och gjorde att osäkerheten ökade: maktrelationerna, förhandlingarna och möjligheterna till interaktion var komplicerade och de möjliga framtidsscenarierna otaliga. I efterhand kan man konstatera att Gustav Vasas reformer, arvkungadömet och den klarare koncentrationen av makt till regenten förtydligade det politiska fältet och ökade den politiska stabiliteten. Men Gustav byggde sitt rike på den grundval som tidigare organisationer erbjöd, utan 1400-talets administrativa utveckling skulle hans statsbygge ha tett sig svårare.

KRISTENHETEN OCH ÖSTERSJÖOMRÅDET

Finland låg visserligen i kristenhetens periferi, men landet var inte alls isolerat utan tvärtom integrerat i de kyrkliga hierarkierna. I princip innehade påven den högsta makten inte bara i lärofrågor utan också i många praktiska administrativa frågor, såsom tjänste-

tillsättningar. Förutom Magnus Olai och Olaus Magni reste också andra finländska präster till Rom på 1400-talet för att erhålla prästvigning vid den påvliga kurian. Från slutet av 1400-talet har det dessutom bevarats uppgifter om ansökningar som skickats från Åbo stift till de påvliga tribunalerna, penitentiarien och rotan. Avståndet till kristenhetens centrum var långt, men kontakterna dit var aktiva och blev allt livligare under 1400-talets lopp.³⁴

Under medeltiden, liksom även senare, påverkades Finland på många sätt av externa krafter och förändringar samt av utvecklingen i det övriga Europa. Allmänneuropeiska maktpolitiska förändringar – andliga såväl som världsliga – påverkade situationen i det svenska riket och därmed också i Finland. Särskilt stor roll för Finlands utveckling spelade naturligtvis olika maktcentra runt Östersjön. Typiskt nog har man ansett att den viktigaste utomstående kraften, eller hotet, som påverkade Finlands utveckling kom österifrån. År 1417 innebar detta Novgorod, kuvat av Moskva i slutet av seklet. Geografiskt låg Finland på gränsen mellan den östliga och den västliga kulturkretsen; ett exempel på detta var gränsen mellan kyrkosamfunden. Traditionellt har Finland uppfattats som den västliga kulturkretsens utpost – rötterna till det här tänkesättet kan eventuellt sökas redan i senmedeltiden. I praktiken hade de kulturella kontakterna många dimensioner, och den idé som framkastats inom den tidiga nationella historieforskningen om att invånarna i Finland ständigt var hotade österifrån bevisas åtminstone inte av gränsdragningarna. Ända fram till 1700-talet försköts den svenska, och samtidigt även den finska, gränsen nämligen hela tiden allt längre österut. Jukka Korpela har framfört tanken att motsättningen mellan öst och väst är ett fenomen som daterar sig från Moskvas maktperiod, som fick sin början i slutet av 1400-talet. Moskvas föregångare, Novgorod, uppfattar han snarare som en vikingastat av Östersjömodell.³⁵

Den tidiga historien i Finland, eller snarare de landskapshelheter som låg inom det finska området, präglades av väpnade konflikter med Novgorod (och karelarna), men tolkningarna av vad som karaktäriserade de här konfrontationerna är motstridiga.

Troligen handlade det mer om att beskatta området genom plundring än om att erövra det. På 1400-talet var emellertid Sveriges och Novgorods maktsfär relativt etablerade, och gränslandskapen Tavastland, Karelen och Savolax var delade mellan dem trots att gränsen mellan maktcentrumen inte var entydigt definierad och också förändrades under den här perioden i och med att bosättningen spred sig öster om den gräns som fastställts i Nöteborgsfreden.

Trots att det förekom smärre skärmytslingar förblev läget vid den finska östgränsen ändå relativt lugnt ända till slutet av seklet. En avgörande förändring var Moskvas expansion och underkuvandet av Novgorod, vilket ledde till att östgränsen ifrågasattes av en ännu starkare fiende. På 1490-talet härjade ryssarna i landet och företog plundringståg ända in i Tavastland. Även om gränstrakterna inte heller under Novgorods storhetstid alltid hade varit fredliga så hade skärmytslingarna i regel varit lokala. Först i det skede när Moskva anföll var det fråga om en fiende i öster som hotade (nästan) hela landet.³⁶

Men 1417 tänkte man otvivelaktigt på tidigare oroligheter, på att trygga maktsfärens gränser och eventuellt på expansion. Ett par år tidigare hade både sändebud från Åbo stad och hövitsmannen i Viborg, Thor Bonde, förhandlat om fred och ersättningar i Novgorod. Orsaken var att fienden bränt ned Viborg 1411 och rånat handelsmän från Åbo i Uleåsalö 1415. Unionen ökade följaktligen kanske inte direkt känslan av trygghet vid östgränsen, utan politiken och planerna präglades av upprustning inför ett militärt hot. Att det var så antyds av den starka och självständiga ställning som hövitsmannen i Viborg innehade och av att yttre stadsmurar på 1470-talet uppfördes kring Viborg samtidigt som man började bygga Olofsborg.

En annan ekonomisk, politisk och militär maktfaktor i Östersjöområdet var Hansan, en ekonomisk försvarsallians mellan tyska handelsstäder under Lybecks ledning. Hansan dominerade handeln på Östersjön under senmedeltiden och början av nya tiden, särskilt början av 1400-talet utgjorde dess blomstringstid. I Östersjöområdet var handelsspråket medellågtyska.

Via Hansan ingick Finland i ett större ekonomiskt system och kopplades sjövägen till det kommersiella europeiska nätverket. I förhållande till Hansan intog finska städer och köpmän en underordnad position inom handeln, men däremot drog de ekonomisk nytta av sitt geografiska läge. Östhandeln var livsviktig för Hansan, men inte ens på 1400-talet kunde Hansan kontrollera den helt. Hansan var inbördes splittrad och en del städer försökte kringgå gällande förbud att handla på Ryssland genom att operera via Åbo eller Viborg. Därför förbjöd Hansan periodvis, till exempel just år 1417, handel med Ryssland från Åbo och Viborg. Av städerna i Finland var det främst Viborg som drog nytta av blockaderna genom att idka östhandel: redan från 1300-talet finns det uppgifter om att förbuden kringgicks via Viborg. Däremot förorsakade blockaden 1417 uppenbarligen betydande ekonomiska förluster eftersom Viborg och hövitsmannen Krister Niklisson försökte få den upphävd.³⁷

För det svenska riket var handelsförbundet Hansan viktigt, inte bara ekonomiskt utan också militärt och politiskt. För att trygga sina egna intressen ingrep Hansan i lokala maktkamper och förde egna krig, den allierade sig med olika parter ute i Europa och deltog även i Kalmarunionens interna konflikter, till exempel genom att påverka kungavalen. Förutom av unionens inbördes stridigheter präglades 1400-talet av konflikter med Hansan, av vilka en del var militära. Trots att läget vid östgränsen förblev rätt lugnt pågick oroligheter i Finlands närområden. Förutom de redan etablerade staterna förorsakade till exempel kaparskepp och sjörövare problem; bägge hotade handeln på Östersjön i början av 1400-talet.

Trots den gemensamma unionen utgjorde även Danmark i slutet av seklet ett hot eftersom den danska kungaätten, huset Oldenburg, kämpade med Sverige om makten inte bara inom unionen utan också i Baltikum. Danmark hade redan 1346 sålt sina besittningar i Baltikum till de tyska ordensriddarna, men under 1400-talets lopp aktualiserades det danska intresset för Östersjöns östkuster på nytt. Med tanke på östgränsens säkerhet var det ödesdigert att huset Oldenburg allierade sig med den allt

mäktigare storfursten i Moskva – detta resulterade i slutet av seklet i ett krig mellan Sverige och Moskva som kallats ”den gamla ofreden”.³⁸ Efter att det här kriget upphört tillspetsades förhållandet till Danmark ytterligare, det förvandlades till ett regelrätt krig och till exempel Åbo förstördes i början av 1500-talet.

Ur 1417 års perspektiv föreföll det militärpolitiska utvecklingsförloppet under slutet av seklet otvivelaktigt överraskande, kanske rent av helt osannolikt. Då ingick ju Finland i den danskledda unionen, men i slutet av seklet allierade sig Danmark – som fortfarande officiellt tillhörde samma union – med det mest uppenbara hotet i öst. Danmarks agerande fick en lika överraskande som ur dansk synvinkel önskad konsekvens, det underlättade unionsupplösningen och Gustav Vasas statsbygge. Oroligheterna i slutet av seklet åskådliggjorde bristerna inom den decentraliserade förvaltningen. Det gick långsamt och trevande att organisera försvaret och skicka undsättningstrupper till östgränsen, och därför insåg man och accepterade mer allmänt fördelarna med att koncentrera makten.³⁹

HANDEL, STÄDER OCH KULTUR

Trots att endast ett fåtal medeltida källor har bevarats från Finland så skrevs även här officiella dokument inom förvaltningen. De lands- och stadslagar som kung Magnus Eriksson stiftade i mitten av 1300-talet förutsatte att man i samband med varje rättshandling, domstolsbeslut och avtal upprättade ett skriftligt dokument, och råden var skyldiga att föra protokoll. Skrivelserna skulle upprättas på folkspråket, det vill säga på svenska. Beslutet återspeglar hur samhällsorganisationen behövde och kunde etablera sig, i ett bredare perspektiv hänger beslutet också samman med den skriftliga kulturens utveckling. Bestämmelsen ledde till att antalet dokument ökade och dokumentförvaltningen effektiviserades. I det svenska riket använde man sig däremot knappast alls av notarier, som i det övriga Europa garanterade dokumentens officiella juridiska karaktär. Det här är en betydande skillnad jämfört med praxis i till exempel Baltikum.⁴⁰

Även kyrkan behövde olika typer av dokument inom sin administration och liturgiskt material för sin verksamhet. Man upprättade också egen bokproduktion, och redan i början av 1400-talet förfärdigades manuskript för kyrkliga behov samordnat i Åbo. Däremot var det troligen inte en finländsk författare som med sin fjäderpenna i slutet av 1200-talet hade tecknat ned Henrikslegenden eftersom uppdraget var krävande: legenden återspeglar en omfattande kännedom om kristen kultur och latinskspråkig litteratur.

Finland låg långt borta från de stora lärdomscentrumen men det är känt att studenter härifrån begav sig till europeiska universitet redan på 1300-talet. Då var särskilt universitetet i Paris populärt. Senare blev Prag ett populärt mål och på 1400-talet andra tyska universitet. I Åbo fanns en katedralskola; det är oklart när den grundlades men den figurerar i källorna från och med 1300-talet. Åbo var också i övrigt ett lärdomscentrum eftersom en betydande andel av domkapitlets medlemmar hade studerat utomlands.⁴¹

I Finland fanns det sex städer. Åbo var den äldsta staden, men i början av 1400-talet hade dessutom Viborg, Ulvsby, Raumo och Borgå etablerat sin position. Nådendal uppstod på 1440-talet invid birgittinerklostret. De finska medeltida städerna var relativt små: de största var av europeisk medelstorlek. Anmärkningsvärt är dock att de finska städerna var så fåtaliga. Städerna i Finland tillhörde inte officiellt Hansan, men tyska köpmän hade inflytande i dem.

I början av 1400-talet utgjorde inte Finland, och inte heller Sverige, ekonomiskt sett någon särskilt helgjuten helhet. Redan i Magnus Erikssons landslagar från mitten av 1300-talet förbjöds landsköp och bondeseglation, eftersom målsättningen var att koncentrera handeln till städerna. De sjöfarande kustbornas handelsfärder var en gammal hävd med sekellånga anor. I början av 1400-talet försökte Hansan organisera Östersjöhandeln och få kontroll över den. Under följande sekel eftersträvade de nyfödda nationalstaternas centralförvaltning en förenhetligad ekonomisk politik. Kronans ekonomiska politik skärptes visserligen under

Gustav Vasas regering, men Sverige utgjorde inte heller då någon koherent helhet i ekonomiskt hänseende.⁴²

För mindre samfund bidrog handeln däremot till att öka gemenskapen: affärsverksamhet baserade sig på förtroende och man kunde vinna framgång enbart genom samfundets medverkan. Staden var ett viktigt samfund för köpmännen eftersom rådsorganisationen stödde affärsverksamheten: den representerade hela samfundet och försvarade de enskilda borgarnas intressen. I bakgrunden fanns även ömsesidighetens ideal och bestämmelser, enligt vilka medlemmarna vid behov aktivt kunde ty sig till varandra. Utanför städerna fungerade gillena som köpmännens samfund, och handel bedrevs också på marknader och på inofficiella handelsplatser. Från Finland exporterades huvudsakligen jordbruksprodukter med låg förädlingsgrad, särskilt fisk. I stället importerades dyrare, mer förädlade varor, ibland till och med lyxartiklar.⁴³

LOKAL OCH TRANSNATIONELL IDENTITET

Den nationella historieskrivningen har länge varit upptagen med att dryfta det enade "Finland" och den nationella identitetens utveckling. Inom medeltidsforskningen har sådan verksamhet och sådana aktörer som bidrog till att förenhetliga administrationen i det område som i dag är känt som Finland, och fjärma det främst från den svenska aristokratins makt, utan undantag betecknats som positiva. Mest explicit har detta sätt att närma sig problemet kritiserats av Jukka Korpela som anser att det utöver den expanderande svenska förvaltningshistorien "inte existerar någon helhet kallad 'Finland', som gradvis skulle ha anslutits till den framväxande svenska staten". Han menar att de moderna statsbildningarna inte är något mer än ett renodlat resultat av den administrativa utvecklingen.⁴⁴

År 1417 höll Finland inom den världsliga administrationens och politikens domäner alltjämt på att ta form som en sammanhållen geografisk enhet. Trots att termen "finsk" var i bruk i dokument åsyftade den inte någon administrativ helhet eller

lokal identitet. Däremot inträffade avgörande förändringar under 1400-talets lopp: Finland uppfattades inte längre som en samling isolerade, och kanske rent av internt relativt heterogena, områden utan började i allt högre grad uppfattas som en helhet. Vid det kungliga kansliet användes termen Finland 1419 för att beteckna hela Finland förutom Viborgs slottslän, och den kom så småningom att ersätta namnet Österland. Det var den relativt autonoma ställning som hövitsmannen på Viborgs slott innehade som bromsade uppkomsten av en enhetligt administrerad helhet i vårt land. Men Viborgs slottslän var inte det enda området vars ställning förorsakade splittring inom det nuvarande Finland. Ett annat sådant område var Korsholms fögderi, som omspände Bottniska vikens östra och västra kuster norr om Kvarken. Fögderiets centrum var det på 1300-talet grundlagda Korsholms slott, och enligt 1413 års skattebok omfattade det administrativa socknar också i Västerbotten, det vill säga i dagens Sverige.⁴⁵

Eftersom planerna på ett stift i Viborg inte förverkligades under medeltiden utgjorde den andliga makten en förenande kraft i hela landet. Biskoparna i Åbo var politiskt viktiga personer eftersom kyrkans beskattnings- och domsrätt, dess undervisning och det religiösa livets praktiker strömlinjeformade vardagen. Kauko Pirinen anser att ”stiftspatriotismen, det vill säga att domkapitlets tjänster förbehölls de egna landsmännen, och det spirande intresset för folkspråket inom kyrkliga kretsar utgjorde de första tecknen i vårt land på en medveten nationell särart”.⁴⁶

Utöver det administrativa förenhetligandet erbjöd också kyrkan och religionen byggstenar för en lokal identifikation bland finländarna år 1417. ”Kristen” innebar ju en tydlig distinktionskategori här ute vid kristenhetens yttersta gränser med de ortodoxa ”schismatikerna” i öster och samerna med naturreligion i norr. Religionen skapade både en allmäneuropeisk och en lokal identitet. Kyrkan med sin förvaltning, sin lära och sin praxis sammanförde inte bara finska områden utan knöt även Åbo stift till resten av kristenheten. Hela kristenheten förenades av den katolska kyrkans kanoniska rätt, kyrkans läror och texterna som cirkulerade runtom i kristenheten, precis som av kyrkoåret med

Bilden borttagen av upphovsrättsliga skäl.

Sankt Olofs altarskåp från Urdiala från cirka år 1500. På altarskåpet avbildades de populäraste helgonen i Finland: Sankt Henrik, Jungfru Maria, Sankt Olof, Salige Hemming och Heliga Birgitta. Skåpet åskådliggör hur man genom helgonen manifesterade både lokal och universell kristen identitet.

Vapriikin kuva-arkisto (Urjalan seurakunnan talletus HM 156:1).

sina festdagar och sin liturgi. Vallfärderna fungerade som en konkret bro mellan olika kulturkretsar. När finländska pilgrimer besökte den samlade kristenhetens allra viktigaste heliga platser, såsom Santiago de Compostela, Rom eller Jerusalem, bar de med sig influenser, erfarenheter, kunskaper och färdigheter i bägge riktningarna. Men man kan också tänka sig att det religiösa livets praktiker skapade en lokal identitet och särart. Helgonkulterna utformades på olika sätt i olika delar av Europa och de utnyttjades även för att skapa och förstärka lokal identitet.

Altarskåpet i Urdiala kyrka från cirka år 1500 kan tjäna som ett exempel på hur man vid denna tid använde religiösa medel

för att skapa såväl enhet som särart. I mitten av skåpet avbildas den norske Sankt Olof som skulptur, på hans högra sida står Heliga Birgitta och Salige Hemming och på hans andra sida Sankt Henrik och Jungfru Maria. På altarskåpet representerar Jungfru Maria ett helgon som vördades inom hela kristenheten, och man tror att hon var det mest populära helgonet i Finland under medeltiden. De övriga avbildade gestalterna återspeglar främst lokala kulturer. Den norske martyrkungen Olof (ca 995–1030) var ett av de mest populära medeltida helgonen i Norden. Kungen, som under en vikingafärd omvände sig till kristendomen, stupade i inbördes maktkamper i Norge. Hans grav i det norska Nidaros (nuv. Trondheim) var eventuellt den populäraste vallfartsorten i Norden, det har också bevarats källor om att finländare vallfärdade dit. Olofskulten var alltså en faktor som förenade de nordiska länderna, och den återspeglade dessutom många typiska drag för detta område. I motsats till i Sydeuropa var de ”egna” nordiska helgonen oftast tidsmässigt närstående kungar eller biskopar. Helighetsbegreppet sammankopplades med världslig makt. Också Olofskulten utnyttjades för att legitimera den världsliga makten: i egenskap av helgonkung ansågs han ha mottagit sin makt direkt från Gud, och samma berättigande för sin makt erhöll också de regenter som tydde sig till honom.⁴⁷ Samtidigt blev krigarkungar, missionsbiskopar eller tidigkristna martyrkungar i Norden främst beskyddare av boskap, och många ritualer som hörde till kulterna var knutna till årsrytmen inom åkerbruk och boskapsskötsel.

De lokala helgonen representerades givetvis också av Birgitta och Henrik. Birgitta var ett viktigt helgon inom hela det svenska riket – hon var ju det enda inhemska helgon som påven officiellt kanoniserat och hela rikets himmelska beskyddare. Birgitta var obestridligt viktigt för finländarna: bevis för vallfärder till hennes grav har bevarats i form av pilgrimsmärken och skriftliga vittnesbörd. Även vid förhören under hennes kanonisationsprocess vittnade finländare. Birgitta förekommer också i folkdiktningen.

Det har framförts att det troligen svensktillverkade altarskåpet med sina helgon skulle återspegla en nordisk samhörighetskänsla.

Men det är värt att notera att det på skåpet saknas såväl danska som svenska helgonkungar, vilka kanske tydligare hade representerat en unionell gemenskapsanda. Ändå kvalificerade sig varken de två danska kungarna Knut eller den svenske Erik som gestalter på altaret, trots att Erik var ett populärt helgon i Finland och även rikets *patronus*.

I stället för helgonkungarna har Henrik avbildats på altaret – på det sätt som var vedertaget på 1400-talet trampar han Lalli under sina fötter. Den finske martyrbiskopen passar väl in i den nordiska helgontraditionen, där den jordiska makten och den andliga fullkomningen räckte varandra handen och stödde varandra. Man behöver inte förundra sig över Henriks roll, han var ju det finska områdets viktigaste och enda helt lokala helgon. Men hans roll återspeglar även att den finländska kulturen tillhörde en större kristenhet och uppvisade typiska drag för dess nordliga områden. I Finland fanns det inte lika många ”egna” helgon som till exempel på den svenska sidan, där man under medeltidens lopp inledde totalt fem kanonisationsprocesser och dessutom vördade ett flertal andra lokala helgon. Men Henriks och Hemmings roller skvallrar ändå om en relativt aktiv helgonkult. Som jämförelseobjekt kan tas exempelvis Baltikum där det under hela medeltiden egentligen inte uppstod en enda egen helgonkult.

I stället för mer uppenbara helgonkandidater har man valt att inkludera Hemming på altarskåpet: den andre Åbobiskopen, Birgittas samtida från 1300-talet och den finska kyrkans förnyare. Den pilgrim som avbildats vid hans fötter kan tolkas som en uppmaning till att vallfärda till hans grav i Åbo. Altarskåpet är troligen tillverkat 1504, det vill säga efter att Hemming saligförklarats men före translationsfesten. Mer än samnordisk kultur eller unionell samhörighetskänsla återspeglar altarskåpet explicit särdragen inom de finländska kulterna och områdets särart inom den andliga domänen. På skåpet har ju uttryckligen avbildats de populäraste helgonen i Finland, det egna områdets himmelska förmedlare, länkarna till det himmelska.

PLANER OCH FRAMTIDSDRÖMMAR 1417

I mitten av maj 1417 trädde det inkallade vittnet Radburga, Petrus Johannis hustru, inför kommissarierna i Linköping för att vittna om det mirakel hon upplevt. Hennes vittnesmål nedtecknades i protokollet som fördes vid kanonisationsprocessen för Nicolaus av Linköping som nämndes i början av den här artikeln. Hon berättade hur hennes då trettonårige son fem år tidigare varit så illa sjuk att familjen fruktat för att pojken skulle bli blind. Modern hade bätt Sankt Nicolaus, tidigare biskop i regionen, om hjälp och han hade hört hennes bön och helat gossen. Som bevis visade modern upp sitt friska barn för kommissarierna.⁴⁸

Man kan alltså anta att Radburgas framtidsförhoppningar några år tidigare hade infriats och att hon, i likhet med de flesta av rikets övriga invånare, även i fortsättningen bar på önskningar av just det här slaget: att sjukdom eller död inte skulle drabba dem själva eller deras anhöriga, att freden skulle bestå och frosten inte skulle ta skörden utan maten räcka till. De här önskningarna var inte alls typiska enbart för år 1417 utan relativt tidlösa bland "vanligt folk" under den förindustriella perioden. Om Radburgas övriga önskningar besannades vet vi inte, men generellt kan man konstatera att sjukdomar drabbade landet vid flera tillfällen under de följande hundra åren, rent av som pestepidemier. Freden bröts upprepade gånger framför allt lokalt, men det utbröt även regelrätta krig. Ibland drabbades landet av dåliga skördar och hungern var ingen sällsynt gäst.

Förutom vardagslivet rörde önskningarna och målsättningarna troligen livet efter döden, själens salighet, vilket till exempel testamenten och donationer till andliga institutioner berättar om. Men till vardags var bönder och borgare inte bundna enbart till sin hemmakrets. Om detta vittnar till exempel de skrivelser och besvär som bönder skickade till regenten eller det missnöje som kunde kulminera i uppror. Köpmännens omfattande nätverk och handelsresor avslöjar hur omfattande planerna och verksamheten i fredligare syften kunde vara. Men dessa framtidsplaner rörde främst den egna hemtrakten och det lokala samfundet, inte hela riket.

En samtida person som helt uppenbart bar på både önsknings- och planer som ompände hela riket – samt dessutom förmågan att förverkliga dem – åhörde Radburgas vittnesmål i Linköpings katedral. Han var Magnus Olai, biskop i Åbo och en av kommissarierna vid kanonisationsprocessen. Av hans bedrifter att döma kan man efterklokt påstå att han sannolikt drömde om och planerade för en bättre organiserad kyrka, en ökad kyrklig prestige och glans samt en kultivering av de andliga värdena. Magnus planer förblev inte enbart önsknings utan de fick synbara resultat. På 1400-talet började man, delvis just på biskop Magnus initiativ, bygga stenkyrkor allt medan Åbo domkyrka och kultivet vid den utvecklades. Magnus deltog även i rikspolitiken genom att medla i interna konflikter inom unionen. Han värnade också om kyrkans och sitt eget stifts autonomi till exempel vid tjänstetillsättningar. Men det är oklart om det i hans medvetna planer ingick någon stiftspatriotism, det vill säga en strävan efter att förstärka den lokala identiteten bland de kristna inom Åbo stifts område.

Planer som involverade hela riket smidde 1417 också den unge unionskungen Erik av Pommern. I princip involverades hela riket i att driva härskarens planer, men ändå blev hans önsknings inte verklighet. Han lyckades inte etablera en maktstat vid Östersjön, inte heller blev unionen ett arvkungadöme inom hans ätt. Däremot förverkligades flera sådana hot som i början av hans regentperiod framställt som avlägsna eller som osannolika skräckscenarion: Erik fick aldrig den arvinge han önskade sig, han gick miste om kronan och han slutade sina dagar med att försörja sig på sjöröveri på Gotland. Unionen bestod visserligen i ytterligare drygt hundra år, men den präglades snarare av interna konflikter och splittring än av gemensamma målsättningar.

I början av 1400-talet var makten mer institutionaliserad inom den andliga domänen än inom den världsliga; handlingsmöjligheter och förpliktelser var i det förra fallet bundna till ämbetet, inte så mycket till personliga egenskaper eller släktbakgrund. Till detta bidrog främst stödet och kraven från den katolska kyrkan, som verkade i bakgrunden. Kyrkan, med sina hierarkier, ämbeten och förvaltningsprocedurer, utgjorde en institution som var

flera hundra år äldre än de nordiska kungadömena. På 1400-talet intog den katolska kyrkan en ledande ställning också i fråga om att utveckla administrativ organisation och byråkrati – världsliga härskare och profan förvaltning följde den modell som den påvliga kurian och kyrklig praxis etablerat. Dessa faktorer hjälpte otvivelaktigt Magnus Olai att uppnå sina målsättningar, men däremot hindrade inofficiella släkt- och stormannanätverk Erik av Pommern från att uppnå sina mål.

År 1417 låg framtiden öppen för både hela riket och riksdelen Finland: slumpen och individuella karaktärsdrag hade fortfarande stor betydelse. Utvecklingen under 1400-talet förefaller ställvis ha varit rent av oförutsebar. En viljestark och duglig ledare kunde inom såväl det världsliga som det andliga området driva sina egna målsättningar utan att bry sig om ifall de etablerade institutionerna var svaga eller saknades helt – däremot klarade en viljesvag eller auktoritetslös kung eller biskop inte av det, trots institutionellt stöd.

Översättning: Sofia Gustafsson

Noter

1. Arffman, "Resistance to the Reformation", s. 255–273.
2. Seppälä, "Valkonahat ja lohitynnnyrit", s. 84–102.
3. Palola, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika*, s. 182–225, 240–248. Om Finlands medeltida stenkyrkor se Hiekkänen, *The Stone Churches*.
4. Pirinen, "Unionin aika", s. 220; Seppälä, "Valkonahat ja lohitynnnyrit", s. 84–102.
5. För hans politiska aktiviteter, se Palola, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika*, s. 291–347.
6. För mer om Novgorods påverkan se Korpela, "Häme Bysantin ja Rooman välissä", s. 31–41.
7. Taavitsainen, "Jyvästä jysijännähkaan", s. 263–275.
8. Palola, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika*, s. 186–200.
9. Om Henriks kult i Åbo stift, se Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda*, s. 74–112; om Magnus Olais aktiviteter i kulten, se Palola, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika*, s. 242–244.
10. Lahti, "Pyhimysten uudet ruumiit", s. 279–297.
11. In ecclesia Aboensi beato Hemmingio et sibi (post beatum Henricum episcopum) nunquam reperti sunt similes, qui tot et tanta laudabilia suis temporibus perpetrarunt opera. Heininen (toim.), *Paulus Juusteen*, s. 62.
12. Om den politiska retoriken i Vadstenamunkarnas predikningar se Berglund, *Guds stat och maktens villkor*; om den politiska retoriken i Vadstenas klosterkrönika se Gejrot, "Diarium Vadstenense", s. 131–147. Om den litteratur som producerades i Nädendal se Lamberg, *Jöns Budde*, s. 10–21 och passim.
13. Suvanto, "Keskiaika", s. 140–141.
14. Om Padis klosters jordinnehav och andra förmåner se Salminen, *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*, s. 455–512. Citatet ur Suvanto, "Keskiaika", s. 204.
15. Suvanto, "Keskiaika", s. 150.
16. Om historiografin se Eilola & Salonen, "Kirkko ja uskonto kansakunnan selkärangana", s. 56–66, och särskilt Hanska, "Revisionistista reformaatiohistoriaa maailmalla", s. 61–68.
17. Salminen, *Suomen linnojen ja voutikuntien hallinto*, s. 135–136.
18. Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen*, s. 83–111; Reinholdsson, *Uppror eller resningar?*, s. 27–64.
19. Harrison & Eriksson, *Sveriges historia*, s. 79–82; Mäkelä-Alitalo, "Filippa Englantilainen".
20. Suvanto, "Keskiaika", s. 218. Om riksrådets makt se Schück, *Rikets råd och män*, och om dess sammansättning se Gillingstam, *Det svenska riksrådets världsliga medlemmar*.
21. Salminen, *Suomen linnojen ja voutikuntien hallinto*, s. 140; Korpela, *Viipurin läänin historia II*, s. 263–270.
22. Om Engelbrektsupproret se Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen*, s. 63–144. Om upprorsrörelser i Finland på 1400-talet se Katajala, *Suomalainen kaupina*, s. 113–133; om de förändrade historiografiska tolkningarna s. 133–144. Om senmedeltida folkresningar i Sverige se Reinholdsson, *Uppror eller resningar?*, särskilt s. 86–91 för hans argument att man inte borde använda termen uppror om dessa eftersom de var resningar, handlingar av fejd.
23. Harrison & Eriksson, *Sveriges historia*, s. 247–253.
24. Suvanto, *Knaapista populiin och Suvanto, Yksilö myöhäiskeskiajan talonpoikaisyhteiskunnassa*.

25. "[S]aavutti se [Suomi] useimmilla silloisen elämän kehityslinjoilla omavaraisuuden, joka takasi sille – neljäntenä pohjoisista maista – luonnollisen paikan hahmoutuvassa uudessa unioni-Pohjolassa." Jaakkola, *Suomen historia IV* (citater ur förordet) och Jaakkola, *Suomen historia V*.
26. Pirinen, "Unionin aika", s. 238, 245.
27. Suvanto, "Keskiaika", s. 201.
28. Vahtola, "Keskiaika", s. 91.
29. Jaakkola, *Suomen historia V*, s. 334–350; Suvanto, "Keskiaika", s. 201. Om tolkningarna angående landsrättens betydelse inom den finländska historieforskningen se Salminen, *Suomen linnojen ja voutikuntien hallinto*, s. 37–40.
30. Vahtola, "Keskiaika", s. 96; Korpela, *Viipurin läänin historia II*, s. 263–270.
31. Suvanto, "Keskiaika", s. 217; Korpela, *Viipurin läänin historia II*, s. 263–265.
32. Om Karl Knutssons rikspolitik se Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen*, s. 232–341, om Karls krönika se s. 342–365. Angående Viborgs betydelse för Karl Knutssons politiska strävanden se Pirinen, "Unionin aika", s. 250. Om biografien se Harrison, *Karl Knutsson*, och Kumlien, "Karl Knutsson (Bonde)".
33. En staty över Sankt Göran med Sten Stures vapen restes på 1480-talet som en hyllning till segern över Danmark i slaget vid Brunkeberg 1471. Den finns numera i Storkyrkan i Stockholm.
34. Om finländarnas anhänganden till de påvliga tribunalerna se Salonen, *Kirkollisen oikeudenkäytön päälähteillä*, särskilt s. 304 och Salonen, *The Penitentiary as a Well of Grace*, s. 380 för den tidsmässiga fördelningen av ansökningarna.
35. Korpela, "Häme Bysantin ja Rooman välissä", s. 31–41.
36. Korpela, *Viipurin läänin historia II*, s. 299–309.
37. Kallioinen, *Kauppias, kaupunki, kruunu*, s. 175–176; Korpela, *Viipurin läänin historia II*, s. 144–146.
38. Pirinen, "Unionin aika", s. 218, 229.
39. Pirinen, "Unionin aika", s. 264–265; Suvanto, "Keskiaika", s. 169–173.
40. Salminen, *Obscure Hands – Trusted Men*, s. 88–91 et passim.
41. Om prästerskapets utbildning i allmänhet se Hanska & Salonen, *Kirkko, kuri ja koulutus*, s. 48–134. Om finländarnas universitetsstudier på medeltiden och om ämbetena de erhöill efter studierna se Nuorteva, *Suomalaisten opinkäynti*, s. 101–109.
42. Kallioinen, *Kauppias, kaupunki, kruunu*, s. 74–76; Salminen, *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*, s. 311–323.
43. Kallioinen, *Kauppias, kaupunki, kruunu*, s. 209, 255–260; Salminen, *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*, s. 323–327; Korpela, *Viipurin läänin historia II*, s. 158–183.
44. "[E]i ole olemassa mitään ruotsalaisen hallintohistorian kasvun ulkopuolista kokonaisuutta "Suomi", joka olisi vähitellen liittynyt ruotsalaisen valtion kasvuun". Korpela, *Viipurin läänin historia II*, s. 124.
45. Salminen, "Pohjanmaan tiet ja tieverkko", s. 32–44.
46. "hiippakuntapatriotismi, tuomiokapitulit virkojen pitäminen oman maan miesten käsissä, ja kirkon piirissä orastava kansankielen harrastus olivat ensimmäisiä maamme tietoisien kansallisen erikoistumisen merkkejä". Pirinen, "Unionin aika", s. 220.
47. Om den finländska Olofsforskningen se framför allt Knuutila, *Soturi, kuningas, pyhimys*.
48. Lundén (red.), *Sankt Nicolaus av Linköping kanonisationsprocess*, s. 362.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Tryckta källor

- Heininen, Simo (toim.), *Paulus Juusteen, Catalogus et ordinario succession episcoporum Finlandensium*, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 1988.
- Lundén, Tryggve (red.), *Sankt Nicolaus av Linköping kanonisationsprocess. Processus canonizationis beati Nicolai Lincopensis*, Stockholm: Bonnier 1963.

Litteratur

- Arffman, Kaarlo, "Resistance to the Reformation in 16th-century Finland", Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (eds.), *Lived Religion and the Long Reformation in Northern Europe c. 1300–1700*, Leiden: Brill 2017.
- Berglund, Louise, *Guds stat och maktens villkor. Politiska ideal i Vadstena kloster, ca 1370–1470*, Uppsala: Uppsala universitet 2003.
- Eilola, Jari & Kirsi Salonen, "Kirkko ja uskonto kansakunnan selkärangana", Petri Karonen & Antti Räihä (toim.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiaa Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.
- Gejrot, Claes, "Diarium Vadstenense: A Late Medieval Memorial Book and Political Chronicle", Mari Isoaho (ed.), *Past and Present in Medieval Chronicles*, Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies 2015.
- Gillingstam, Hans, *Det svenska riksrådets världsliga medlemmar under medeltiden*, Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia 2009.
- Hanska, Jussi & Kirsi Salonen, *Kirkko, kuri ja koulutus. Hengellisen säädyn moraalihistoriaa myöhäiskeskiajalla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.
- Hanska, Jussi, "Revisionistista reformaatiohistoriaa maailmalla: milloin Suomessa?", *Historiallinen Aikakauskirja* 103, 2005:1.
- Harrison, Dick, *Karl Knutsson. En biografi*, Lund: Historiska Media 2006.
- Harrison, Dick & Bo Eriksson, *Sveriges historia 1350–1600*, Stockholm: Norstedts 2010.
- Heikkilä, Tuomas, *Pyhän Henrikin legenda*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.
- Heikkanen, Markus, *The Stone Churches of Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology*, Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys 1994.
- Jaakkola, Jalmari, *Suomen historia IV. Suomen sydänkeskiaika. Itämaan synty ja väkijuntuminen*. Porvoo: WSOY 1944.
- Jaakkola, Jalmari, *Suomen historia V. Suomen myöhäiskeskiaika I. Unionin alkukausi*, Porvoo: WSOY 1950.

- Kallioinen, Mika, *Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskijalta 1570-luvulle*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.
- Katajala, Kimmo, *Suomalainen kaupina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1050–1800*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002.
- Knuutila, Jyrki, *Soturi, kuningas, pyhimys. Pyhän Olavin kultti osana kristillis-tymistä Suomessa 1200-luvun alkupuolelta 1500-luvun puoliväliin*, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 2010.
- Korpela, Jukka, ”Häme Bysantin ja Rooman välissä ennen Pähkinäsaaren rauhaa”, Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi & Christian Krötzl (toim.), *Ristin ja Olavin kansaa. Keskijalan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*, Tampere: Tampereen museot 2000.
- Korpela, Jukka, *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*, Lappeenranta: Karjalan kirjapaino 2005.
- Kumlien, Kjell, ”Karl Knutsson (Bonde)”, *Svenskt biografiskt lexikon*, webbversionen, urn:sbl:12366 (hämtad 22/6 2016).
- Lahti, Sofia, ”Pyhimysten uudet ruumiit eli millaisten esineiden luo pyhiinvaeltajat vaelsivat”, Sari Katajala-Peltomaa, Marjo Meriluoto-Jaakkola & Christian Krötzl (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskijalla. Kun maailma aukeni*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.
- Lamberg, Marko, *Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.
- Lönnroth, Erik, *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457*, Göteborg: Akademiförlaget 1969.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli, ”Filippa Englantilainen (1394–1430). Ruotsin kuningatar”, *Kansallisbiografia*-webbpublikation, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997, urn:nbn:fi-fe20051410 (hämtad 11/5 2016).
- Nuorteva, Jussi, *Suomalaisten opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1997.
- Palola, Ari-Pekka, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika – Turun piispat 1412–1460*, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 1997.
- Pirinen, Kauko, ”Unionin aika”, Arvi Korhonen (toim.), *Suomen historian käsikirja 1*, Porvoo: WSOY 1949.
- Reinholdsson, Peter, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*, Uppsala: Uppsala universitet 1998.
- Salminen, Tapio, *Suomen linnojen ja voutikuntien hallinto vuosina 1412–1448. Tutkimus Suomen linnojen suhteesta keskushallintoon vanhemmalla unioniajalla*, Tampereen yliopisto (otryckt avhandling pro gradu) 1994.
- Salminen, Tapio, ”Pohjanmaan tiet ja tieverkko vuoteen 1635”, Tapio Salmi-nen, Raisa Maria Toivo & Timo Haavisto, *Pohjanmaan kautta*, Vaasa: Tielaitos, Vaasan tiepiiri 1997.

- Salminen, Tapio, *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*, Vantaa: Vantaan kaupunki 2013.
- Salminen, Tapio, *Obscure Hands – Trusted Men. Textualization, the Office of the City Scribe and the Written Management of Information and Communication of the Council of Reval (Tallinn) before 1460*, Tampereen yliopisto: Tampere 2016, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0084-5> (hämtad 16/3 2016).
- Salonen, Kirsi, *Kirkollisen oikeudenkäytön päälähteillä. Sacta Romana Rotan toiminta ja sen oikeudellinen tausta myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alun taitteessa*, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 2012.
- Salonen, Kirsi, *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448–1527*, Helsinki: The Finnish Academy of Science and Letters 2001.
- Schück, Herman, *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280–1480*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 2005.
- Seppälä, Suvanna, ”Valkonahat ja lohitynnnyrit. Turun piispan taloudellinen asema keskiajalla”, Marika Räsänen, Reima Välimäki & Marjo Kaartinen (toim.), *Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys 2012.
- Suvanto, Seppo, ”Keskiaika”, Yrjö Blomstedt, Kyösti Kiuasmaa, Teppo Korhonen & Seppo Suvanto (toim.), *Suomen Historia 2. Keskiaika, valtaistuinriitojen ja uskonpuhdistuksen aika, kansankulttuurin juuret*, Espoo: Weilin+Göös 1985.
- Suvanto, Seppo, *Knaapista populiin. Tutkimuksia erilaistumisesta Satakunnan talonpojistossa vuosina 1390–1571*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1987.
- Suvanto, Seppo, *Yksilö myöhäiskeskiajan talonpoikaisyhteiskunnassa. Sääksmäen kihlakunta 1400-luvun alusta 1570-luvulle*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1995.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka, ”Jyvästä jyräjännahkaan – pyhän jäänteet Turun tuomiokirkossa”, Sari Katajala-Peltomaa, Marjo Meriluoto-Jaakkola & Christian Krötzel (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.
- Vahola, Jouko, ”Keskiaika”, Seppo Zetterberg (toim.), *Suomen historian pikkujättiläinen*, Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY 1987.